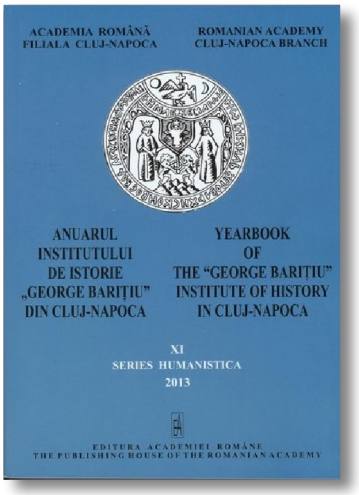

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Paradoxul statului în condițiile tranziției postcomuniste (cazul Republicii Moldova)

Valeriu Capcelea

How to cite this article:
Capcelea, Valeriu (2013) *Paradoxul statului în condițiile tranziției postcomuniste (cazul Republicii Moldova)*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 11, pp. 343–350.
DOI: 10.5281/zenodo.22966325

© 2013: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

OPINII ŞI DEZBATERI

PARADOXUL STATULUI ÎN CONDIȚIILE TRANZIȚIEI POSTCOMUNISTE (CAZUL REPUBLICII MOLDOVA)

Valeriu Capcelea

Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți, Republica Moldova

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the postcommunist transition paradoxes in the Republic of Moldova with a main focus on the paradox of the state. The main feature of this paradox is that the essence of the communist state has changed dramatically. In particular its functions as main source of creating laws and as the guarantee for ensuring their implementation has, comparatively with other functions, substantially declined. This occurred due to the fact in conditions of transition from a totalitarian state to democracy have disappeared its coercive tools which made him during communism times as a „comprehensive" state, while other mechanisms and instruments have been developed and applied very slowly. In the article have been also analyzed the state's social assistance functions, which became extremely important, due to a significant increase in the number of population living below the poverty line. Furthermore, the article present the institutional deficiencies which had adverse impacts on the modality of state's functioning that caused a series of distortions in the market functioning mechanisms, created economical problems, as well as reoriented public funds towards the aims of narrow interests of the political elite. It was specified that the paradox of the state consists also in the fact that during transition period the state functions been reduced, especially when it was the biggest need in the state, as the deficiencies of the newly created political institutions, which are much more democratic in their intentions and objectives than previous ones, couldn't ensure its role in guiding and implementing social changes and transformations. Furthermore, the article emphasizes that the weaknesses of the state system and its institutions have affected the fulfilment of democratic functions, and that the state, quiet often, has acted in the favour of certain particular interests rather than of public ones.*

Keywords: *paradox, transition, postcommunist transition, institutional deficiencies, paradox of the state, state system*.

De mai bine de două decenii, practica socială a țărilor care au procedat la transformări pentru a efectua o trecere de la totalitarism spre democrație, de la economia bazată pe planificare la economia de piață ne demonstrează că promisiunea mobilizatoare şi inspiratoare a prosperității, care a existat la începutul tranziției postcomuniste, inclusiv în Republica Moldova, a fost descalificată de

antinomia neliniştitoare cu realitatea permanentelor incertitudini, a crizelor economice, financiare şi monetare, a falimentelor, a privatizărilor păguboase şi a şomajului, a precarităţii protecţiei şi asistenţei sociale, a înfloririi birocraţiei şi corupţiei, a costurilor exorbitante ale serviciilor comunale.

Teoreticienii care investighează problemele tranziţiei postcomuniste au scos la iveală un întreg şir de paradoxuri care au apărut în această perioadă de schimbare şi transformare socială. Spre exemplu, politologul moldovean V. Saca consideră că, în prezent, unele state ex-sovietice din Europa de Est au moştenit o serie de paradoxuri la nivel mentalitar şi comportamental:

– *paradoxul stihinic*, care afectează majoritatea populaţiei, în conştiinţa şi comportamentul căreia, în cel mai straniu mod, se adaptează susţinerea transformărilor de piaţă şi, totodată, nesusţinerea categorică şi condamnarea actorilor acestor transformări (bancherilor, antreprenorilor etc.);

– mentalitatea şi comportamentul paradoxal al *„jefuitorilor", „hrăpăreţilor"*, adică al oligarhilor contemporani, al diferiţilor combinatori, care consideră justificată uzurparea de către ei a bogăţiilor naţionale, prin „grija" faţă de viitorul ţării, al poporului;

– *paradoxul „mutanţilor"*, care au împărtăşit timp îndelungat o anumită concepţie despre lume, pentru ca în perioada de cotitură să se declare adepţii unor idei şi convingeri diametral opuse. Mulţi dintre aceştia nu au renunţat doar la concepţia în care au crezut şi pe care au propagat-o, ci au supus-o unei critici aspre, despărţindu-se demonstrativ de carnetul de partid;

– *paradoxul „staierilor rătăcitori"* (îndeosebi în rândul intelectualităţii), adică al migranţilor dintr-o mişcare în alta sau dintr-un partid în altul. Această migraţie este însoţită aproape întotdeauna de schimbarea radicală a principiilor, întruchipând doar dorinţele proprii ale „rătăcitorilor", şi nu aspiraţiile poporului spre transformarea democratică;

– *paradoxul „simulanţilor"*, al cărui purtător este o mare parte a funcţionarilor, nomenclaturiştilor din societatea postsovietică. Ei simulează cu iscusinţă grija faţă de binele public, manifestându-se, pe de o parte, prin retorică, iar, pe de altă parte, prin jefuirea fostei avuţii populare;

– *paradoxul diferitelor genuri de „şovinism şi naţionalism obişnuit*". Purtătorii acestuia declară că susţin valorile general-umane, respectul faţă de alte popoare, însă, în împrejurări concrete, nu rareori manifestă intoleranţă, chiar violenţă morală faţă de reprezentanţii altor etnii[1].

În acelaşi timp, profesorul canadian Jiri S. Melich consideră că paradoxurile tranziţiei postcomuniste decurg din dilema continuitate-discontinuitate, care trebuie situată în centrul abordării analitice a dinamicii transformărilor din Europa de Est. *Continuitatea* constă în moştenirea regimului comunist, a mentalităţii formate în

[1] V. Saca, *Fenomenul transformării democratice între mentalitate şi comportament* (*Cazul Republicii Moldova*), „Moldoscopie", 2011, nr. 1 (LII), p. 189.

condiţiile societăţii totalitariste, dar şi a patrimoniului tradiţional în general, iar *discontinuitatea* se referă la efortul deliberat de reorganizare a vechiului sistem de valorificare a experienţei sale. Într-o primă fază a tranziţiei, cel puţin, această dilemă este acută şi nu poate fi evitată. Ea se exprimă, în opinia lui Jiri S. Melich, prin apariţia următoarelor paradoxuri: al statului, al elitelor, al standardului de viaţă şi al securităţii sociale, al democraţiei, al timpului şi al celui moral[2].

Politologul maghiar E. Hankiss extinde aria paradoxurilor, luând ca punct de reper dependenţa şi poziţionarea în Europa şi în lume a noilor democraţii postcomuniste[3]. Totodată, sociologul polonez P. Sztompka, raportându-se la cadrul mondial, identifică o altă serie de paradoxuri ale tranziţiei spre democraţie[4]. El constată că între socialismul real din fostele state socialiste şi politica statelor postcomuniste există similitudini surprinzătoare în ceea ce priveşte motivaţiile şi obiectivele urmărite. Dincolo de ornamentele ideologice, în ambele situaţii, necesitatea schimbării şi-a găsit motivaţia în inegalităţile fundamentale din lumea contemporană între „centru" şi periferii. Obiectivul urmărit, şi într-un caz şi în celălalt, a fost emanciparea, evadarea din periferie, prin eforturi de reducere a diferenţelor dintre societăţile mai dezvoltate şi cele mai înapoiate, subdezvoltate. Ambele proiecte şi-au propus modernizarea, dar, în timp ce socialismul real a conceput-o şi aplicat-o ca proiect impus de sus, prin economie de comandă, conducere autoritară şi „control al gândirii", postcomunismul urmăreşte acelaşi scop prin democratizare, respectivele proiecte având ambiţia de reconstrucţie socială a societăţii, dar fiecare dintre ele fiind marcate de concepţii fundamentale contradictorii.

În continuare, vom examina unul dintre paradoxurile fundamentale ale perioadei de tranziţie postcomunistă, paradoxul statului, care, în opinia noastră, constă în faptul că esenţa statului comunist a evoluat în mod dramatic. În mod particular, s-au diminuat funcţiile sale de sursă şi garant al forţei legii în comparaţie cu alte funcţii ale sale. Acest lucru s-a întâmplat deoarece, în condiţiile tranziţiei de la totalitarism spre democraţie, au dispărut pârghiile sale de coerciţie, care-l făceau să fie „atotpătrunzător" în societate, iar alte mecanisme de influenţă, precum conştiinţa civică, educaţia etc., se formează destul de lent. Din păcate, în Republica Moldova, polemicile despre noul rol al statului în crearea condiţiilor pentru transformările sociale impuse de procesul de democratizare a societăţii sunt needificatoare, atât în plan teoretic, cât şi în plan practic. Aceasta s-a întâmplat deoarece noile instituţii politice, mult mai democratice în intenţiile şi obiectivele lor decât în realitate, n-au reuşit să asigure aceste funcţii ale statului. Slăbiciunea iniţială a instituţiilor şi a sistemului social a afectat exercitarea funcţiilor

[2] Apud C. Vlad, *Reconcilierea*, Bucureşti, Edit. Institutului Revoluţiei Române din 1989, 2009, p 171–173.

[3] *Ibidem*, p. 173–174.

[4] P. Sztompka, *Competenţa civilizatoare*: *condiţie prealabilă a tranziţiei post-comuniste*, „Sociologie Românească", Serie nouă, 1993, nr. 3, p. 260–273.

democratice ale statului, care a acționat, mai degrabă, în favoarea unor interese particulare decât în interesul cetățeanului.

În aceste condiții, susține sociologul român D. Chiribucă, „una dintre caracteristicile esențiale ale tranziției [...] constă în existența unui clivaj între norma scrisă (legile, normele juridice, contractele) şi cea informală (normele sociale, valorile). Nu e vorba doar de o contradicție între cele două componente ale câmpului cultural, ci de o ruptură ce se obiectivează în funcționare paralelă, în practici şi comportamente sociale duble."[5] Acest clivaj a condus la situația că în Republica Moldova s-a instituit un „sistem" de norme şi relații ale „*justiției criminale*", care se ocupă de soluționarea, contra plată, a unor cauze ce au un caracter criminal, dar, de multe ori, şi non-criminal. Deseori, oamenii sunt nevoiți să recurgă la serviciile lui, din simplul motiv că organele de ocrotire a normelor de drept nu pot sau nu vor să soluționeze problemele stringente cu care se confruntă oamenii.

În pofida faptului că doctrina liberalismului este deseori criticată, mai ales de către partidele de stânga, statul liberal, prin caracterul său integrator, garantează în principiu dimensiunea sa socială. Statul, prin definiție, trebuie să fie *liberal* în ceea ce priveşte construcția instituțională, prin garantarea libertăților cetățeneşti şi prin performanța politicilor sale, şi *social* în ceea ce priveşte modul în care bunăstarea, rod al acumulării avuției, se regăseşte în casele unui număr cât mai mare de oameni. Totodată, viziunea liberală asupra statului de drept consideră că statul are un rol important în societate, dar acest rol trebuie redimensionat, în funcție de criteriile eficienței şi onestității. Statul liberal se întemeiază pe principiul libertății, al inițiativei private, al competiției corecte şi al garantării proprietății, permițând într-un mod eficient aplicarea acestora în sensul sporirii bunăstării individuale şi al sustenabilității politicilor publice.

Este adevărat că diminuarea drastică a funcției asistențiale a statului a dus la menținerea unei mari părți a populației din țara noastră la limita sărăciei, permițând partidului comuniştilor, care s-a aflat la putere timp de aproape nouă ani, să dispună de o masă de manevră electorală, întreținută prin sistemul „pomenii" distribuite din resursele obținute de la segmentele productive ale societății. Componenta clientelară ținea, în cazul lor, de satisfacerea intereselor clientelei politice prin cheltuieli, investiții şi achiziții publice necontrolabile şi nerentabile pentru societate, dar profitabile pentru gruparea politico-financiară aflată la putere.

În aceste condiții, deficitele de natură instituțională au devenit deosebit de mari şi grave. Problema construcției instituționale în condițiile tranziției este una dintre cele mai importante, având în vedere faptul că nici capitalismul şi nici democrația nu pot fi consolidate şi nu pot fi funcționale fără o construcție instituțională solidă. Dificultatea ei constă în faptul că modelarea instituțională necesită voință politică şi viziune strategică, dar şi un anumit temei cultural, fără de

[5] D. Chiribucă, *Tranziția postcomunistă şi reconstrucția modernității în România*, Edit. Dacia, Eikon, Cluj-Napoca, 2004, p. 13.

care instituţiile nu prind viaţă. Cel mai uşor lucru, în ceea ce priveşte o instituţie, este să o creezi, şi poate că tocmai de aceea tentaţia proliferării instituţionale este atât de mare la clasa politică din Republica Moldova.

Cel mai acut deficit de natură instituţională se observă la noi în modul de funcţionare a statului, deoarece, în condiţiile în care acesta ar trebui să fie garant al liberei competiţii şi al egalităţii de şanse, al funcţionării corecte şi libere a pieţelor, el s-a transformat *de facto*, în condiţiile tranziţiei, dimpotrivă, într-un factor perturbator. El a introdus o seamă de distorsiuni în mecanismul de funcţionare a pieţelor, a generat blocaje economice, a deturnat şi continuă să deturneze fondurile publice în interesul îngust al clientelei politice. Prin urmare, deficitele instituţionale sunt strâns legate de exerciţiul defectuos al autorităţii. În aceste condiţii, este necesară redimensionarea rolului statului, prin diminuarea ponderii sale economice şi decizionale ca agent economic şi a ponderii sale decizionale, concomitent cu întărirea rolului de garant al drepturilor constituţionale şi al bunei funcţionări a pieţelor.

Practica ne demonstrează că în statele cu o democraţie consolidată sunt elaborate mecanisme instituţionale integre de coordonare a intereselor sociale şi de soluţionare a conflictelor sociale. Astfel de mecanisme, care să se bazeze pe principiile reprezentării în Parlament a intereselor sociale globale ale societăţii, se impun a fi create şi în cazul Republicii Moldova, pornind de la următoarele principii: 1) activitatea partidelor să fie îndreptată spre depistarea, în diversele interese de grup şi corporative ale societăţii civile, a acelui început comun şi semnificativ, care să poată fi plasat la baza politicii statale şi a legislaţiei; în realitate însă, societatea noastră este divizată pe principiile intereselor de partid; 2) tehnologia procesului electoral trebuie să fie programată în aşa fel încât atenţia să fie canalizată spre interesele semnificative ale diferitelor grupuri sau straturi ale societăţii, pentru ca, în final, să se asigure protejarea acestor interese de către partide şi/sau candidaţi; 3) procedurile parlamentare trebuie să asigure armonizarea întregului spectru de poziţii social-politice existente în societate (prin audieri parlamentare, cooptarea părţilor interesate în grupurile de lucru, expertiză socială, ştiinţifică şi departamentală etc.); 4) procesul de elaborare a legilor trebuie să fie în stare să elimine tensiunea socială sau să diminueze gradul său de intensitate, pentru ca, în final, să fie adoptată o legislaţie determinată din punct de vedere social[6].

În această ordine de idei, ne raliem opiniei lui V. Nerseseanţ, care subliniază că legiuitorul trebuie, în mod obligatoriu, să se ghideze în elaborarea normelor după principiul egalităţii formale[7], care însă, în virtutea unor cauze de ordin obiectiv sau subiectiv, nu este valorificat întotdeauna de către puterea legislativă. Acest lucru se observă mai ales în cazul în care legiuitorii tratează problemele înlesnirilor şi privilegiilor. Este necesar să remarcăm că principiul egalităţii

[6] V. Capcelea, *Normele sociale*, Edit. ARC, Chişinău, 2007, p. 183.

[7] V. S. Nerseseanţ, *Filosofiia prava. Ucebnic dlea vuzov*, Izd. Gruppa INFRA M-NORMA, Москва, 1997. p. 17–22.

formale, care trebuie să fie propriu oricărei norme juridice, admite şi recunoaşte înlesnirile ca fenomen al dreptului, dar, în acelaşi timp, neagă privilegiile ca fenomen îndreptat împotriva dreptului.

De asemenea, este necesar să conştientizăm şi faptul că, în anumite cazuri, adoptarea unor hotărâri juridice în favoarea unor grupuri sociale trebuie să fie însoțită nu numai de formularea unor cerințe sporite față de ele, ci şi de anumite compensații pentru cei ale căror interese pot fi afectate de rezultatul deciziei în cauză. Un exemplu elocvent în această privință, al subestimării de către legiuitor şi de către structurile puterii de stat a acestei logici în procesul tratării problemelor sociale, îl reprezintă practica privatizării, în urma căreia o mică parte a societății a obținut avantaje enorme, care nu au fost echilibrate, cât de cât, cu nişte cerințe sporite față de noii proprietari şi cu compensații corespunzătoare în favoarea celor lipsiți de proprietate.

Destul de actuală este pentru statul nostru şi problema compromisului juridic, care poate fi obținut dacă în norma de drept sunt luate în considerație, într-o măsură egală, toate interesele din sfera respectivă a reglementării de drept, astfel ca nimeni să nu obțină privilegii în detrimentul altora, ca materializarea unui interes să nu producă prejudicii altor interese. Spre exemplu, oferind unor subiecți ai dreptului avantaje în sferele lor de activitate, în care ei pot soluționa mai uşor anumite obiective sociale importante, legiuitorul trebuie să condiționeze aceste drepturi de obligații suplimentare, care trebuie să fie echilibrate în mod semnificativ.

În societatea contemporană, au devenit prioritare acele norme de drept care emană din echitatea morală şi au ca obiectiv asigurarea unei anumite egalități economice şi sociale a oamenilor. În această ordine de idei, astăzi trebuie materializată teza despre necesitatea garanțiilor dreptului la muncă, la studii, la standarde unice de viață, care este o problemă stringentă pentru țara noastră. Într-adevăr, standardele corespunzătoare ale asistenței medicale şi posibilitățile de instruire trebuie să fie asigurate fiecărui copil. Din păcate, realitatea este cu totul alta, iar posibilitatea societății de a atinge aceste obiective în diverse țări este diferită. În afară de aceasta, amplificarea exagerată a momentului egalitar-nivelator al normelor de drept şi atribuirea responsabilității din partea statului pentru materializarea acestor norme duce spre aceea că societatea riscă să piardă măsura necesară a libertății, iar oamenii îşi limitează posibilitățile lor social-economice.

Statul de drept, care este proclamat în art. 1, al. 3 al *Constituției Republicii Moldova*, este definit prin excelență de ideea de justiție şi lege, care îşi subordonează deciziile ce rezultă din ele în toate domeniile de activitate. Însă totul trebuie privit în realitate în limitele rezonabilului, deoarece unele măsuri, mai ales, în condițiile noastre, pot transforma normele de drept într-un „lucru în sine" de factură kantiană, fapt care generează riscul ca statul de drept să degenereze într-un stat polițienesc, ceea ce s-a întâmplat *de facto* în regimul lui Voronin. Deşi s-au gândit soluții şi au fost imaginate şi înființate diverse instituții, societatea noastră se confruntă şi astăzi cu foarte multe probleme, care pun la îndoială existența statului

de drept: arestări nejustificate, decizii judiciare eronate, arbitrarii, nemotivate logic şi temeinic, care sunt infirmate de organisme internaționale, mai ales de *Curtea Europeană a Drepturilor Omului*.

În opinia multor specialişti, statul de drept, dar mai ales statul nostru este amenințat şi se confruntă cu reale pericole: instrumentalizarea dreptului (transformarea dreptului în instrument al politicii; în condițiile Republicii Moldova aceasta se realizează prin împărțirea organelor de drept între partidele ce fac parte din Alianța pentru Integrare Europeană, aflată în prezent la putere), inflația legislativă (excesul de normativism juridic), explozia judiciară (creşterea spectaculoasă a numărului proceselor), juristocrația (abuzul de independență a judecătorului), care se manifestă începând cu instanțele judecătoreşti inferioare şi terminând cu *Curtea Constituțională* (un exemplu elocvent în această privință îl constituie atacurile de tip *raider* asupra unor bănci şi companii efectuate în vara lui 2011, cu complicitatea judecătorilor şi executorilor judecătoreşti şi hotărârea *Curții Constituționale* care a declarat neconstituțională legea care prevedea lichidarea instanțelor speciale, inclusiv a *Judecătoriilor Economice* şi *Curților de Apel Economice*, ceea ce a trezit suspiciuni la capitolul imparțialitate, obiectivitate şi independență a judecătorilor Înaltei Curți), multiplicarea şi instituționalizarea unor noi drepturi ale omului, fenomene negative în curs de amplificare în statul nostru.

Astăzi, birocrația, concepută şi descrisă de către M. Weber ca un instrument necesar organizării raționale şi funcționării eficiente a societății moderne, s-a transformat într-un factor disfuncțional, perturbator al mecanismului social. În aceste condiții, chiar şi scopurile generoase pot conduce la birocrație, pe motiv că ea îşi afirmă caracterul alienant. Fiind o creație umană, determinată obiectiv de idealul organizării sociale, birocrația îşi domină toți membrii, inclusiv liderii; ea este atotcuprinzătoare, deoarece a invadat societatea. Birocrația se poate dezvolta în orice tip de regim politic şi formă de guvernământ şi se manifestă, fără excepție, în toate domeniile societății: în viața politică, în viața economică etc. Însă ea se manifestă mai grav în unele țări din Europa de Est, inclusiv în țara noastră, unde, după 50 de ani de subminare a încrederii cetățenilor față de aparatul funcționăresc de către sistemul comunist, s-a deformat conştiința civică a celor care au trăit şi s-au format în acea perioadă. În acest sens, birocrația şi corupția reprezintă o amenințare majoră la adresa democrației şi economiei de piață, care împiedică dezvoltarea economică şi socială, subminează încrederea cetățenilor în democrație, erodează regula legii, constituind o negare a drepturilor omului şi a principiilor democratice. Astfel, corupția destructurează principiile fundamentale ale statului de drept, demolează încrederea în mecanismele democrației şi slăbeşte ordinea constituțională.

Despre starea de lucruri din această perspectivă ne vorbesc în mod elocvent datele topului „competitivității globale" alcătuit, pe baza birocrației şi corupției, de către Forumul Economic Mondial (WEF), în care țara noastră ocupa, în 2011, locul 93 din 142 state analizate. În acest top, Republica Moldova a realizat" un scor general de 3,9 puncte, pe o scală de la 1 la 7, păstrându-şi poziția din anii precedenți.

Prin urmare, paradoxul statului constă în aceea că, în condiţiile tranziţiei, s-a produs colapsul său, tocmai atunci când era mai mare nevoie de el, deoarece noile instituţii politice, mult mai democratice în intenţiile şi obiectivele lor decât în realitate, n-au reuşit să susţină rolul statului în efectuarea schimbărilor şi transformărilor sociale. Slăbiciunea iniţială a instituţiilor şi a sistemului statal a afectat exercitarea funcţiilor democratice ale statului, care, de multe ori, a acţionat mai degrabă în favoarea unor interese particulare decât în interesul general.